

Epoca adunărilor ad-hoc ca laborator de reflecție constituțională

Stanomir, Ioan

Veröffentlichungsversion / Published Version
Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Stanomir, I. (2000). Epoca adunărilor ad-hoc ca laborator de reflecție constituțională. *Annals of the University of Bucharest / Political science series*, 2, 35-67. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-397588>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Comercial-NoDerivatives). For more Information see:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

EPOCA ADUNĂRILOR AD-HOC CA LABORATOR DE REFLECȚIE CONSTITUȚIONALĂ

IOAN STANOMIR

Un eveniment internațional, survenit la trei ani după elaborarea de către Nicolae Bălcescu a acestei utopice soluții de integrare europeană federalistă *avant la lettre*, războiul Crimeii, avea să modifice radical cursul istoriei naționale și să deschidă calea unei evoluții pe care perioada de după înfrângerea revoluției de la 1848 părea să o fi compromis definitiv. Astfel, sub presiunea unei istorii în vădită accelerație, limbajul constituțional și cel al dreptului în ansamblul său, va relua legătura cu elaborările din perioada guvernului provizoriu și a exilului, împingând în prim plan acel set de inovații conceptuale pe care absolutismul restaurației de la Balta Liman le expulzase din orizontul imediatului.

Confruntările dintre marile puteri, incapacitatea Rusiei de a-și menține statutul de putere protectoare, utilitatea nașterii, sub garanția marilor puteri, a unui stat daco-român tampon, în măsură să stabilizeze gurile Dunării ieșite de sub hegemonia țaristă, interesul pentru conservarea unei structuri etatice în descompunere, e cazul imperiului otoman, acțiunea animată de un carbonarism rezidual a împăratului francez, Napoleon al III-lea, toate acestea, și determinarea unei elite politice autohtone, au metamorfozat cauza Principatelor într-o parte esențială a "chestiunii orientale", în a cărei absență salvagardarea echilibrului european este inimaginabilă¹.

Un alt aspect, care se cere remarcat și relevă continuitatea cu epoca pașoptistă, este corelația dintre reflecția dezvoltată în marginea Unirii și a consolidării autonomiei naționale și cea elaborată în marginea reformelor constituționale pe care noul statut al Principatelor, emancipate de sub protectoratul rusesc, le impunea. În definitiv, această generație a Unirii,

¹ DAN BERINDEI, *Diplomația românească modernă*, Editura Albatros, București, 1995, pp. 111-117.

reunindu-i pe liberali, ca și pe conservatori, în numele unui număr de doleanțe minimale, împinge până la ultimele consecințe demersul generației lui Ion Cămpineanu, eliminând din discurs acele note mult prea radicale pentru o Europă contemporană în care ideea de răsturnare revoluționară mazziniană era una destul de improbabilă. Adecvarea mijloacelor la scopul ultim, articularea unui stat românesc aflat la adăpost de arbitraj intern și extern, a reprezentat dominanta epocii dintre 1856 și 1866. și nu este un accident faptul că procesul de construcție etatică este acompaniat de cel de rafinare al limbajului juridic. Este intervalul în care elitele locale imaginează un număr impresionat de memorii, dar și cel în care se dezbate, în cadrul Comisiei Centrale, primul proiect de constituție redactat în libertate de români, după cum, la 1857, un spirit extrem de prudent, dar nu lipsit de bune intenții, precum Barbu Știrbey, introducea principiul regimului reprezentativ în schița sa constituțională, de altfel remarcabilă în multe privințe.

Decizia cu care oamenii politici ai epocii intervin pentru a specula o conjunctură istorică nu poate fi înțeleasă fără luarea în considerare a numărului impresionant de ocurențe ale exigenței unirii Principatelor în documentele redactate de politografi români. Punctele votate de Divanurile ad-hoc vin să consfințească o evoluție ai cărei germeni pot fi detectați încă în "Dorințele partidei naționale" din Moldova sau în câteva intervenții epistolare ale lui Nicolae Bălcescu. Referirile prudente la unire în epoca guvernului provizoriu se explică, în cele din urmă, din rațiuni de prudență politică. Legatul anului 1848, cum precizam deja, poate fi plasat în această zonă de confluență dintre reformismul constituțional și militantismul unionist, direcții devenite după 1856 inseparabile. Tipul de argumentare avansat de autori atât de diferiți comportamental și ideologi (o comparație între Barbu Știrbey și Ion C. Brătianu este revelatoare) va reveni în motivațiile Divanurilor ad-hoc, acolo unde modernizarea limbajului legal se situează în descendența lui 1848:

Se constată, aşadar, o majoritate de personalități adepte ale formării statului național român, deocamdată prin unirea românilor valahi și moldoveni. Textele repetă, în general, un model de argumentație care pornea de la afirmarea dreptului păstrat prin capitulații de a hotărî în deplină suveranitate asupra organizării sau reorganizării interne, unirea era deci socotită o problemă internă a românilor, înșirându-se apoi avantajele care decurgeau din existența unui stat unit și puternic pentru români – dezvoltare economică, înflorirea civilizației, stăvilirea ingerințelor străine – și pentru Europa, rezolvarea unui aspect critic al problemei orientale, crearea unei bariere antiruse, posibilitatea dezvoltării legăturilor economice cu noul stat bogat în materii prime. Tonul era categoric, dârz, românii nu cer, ei pretind, au dreptul să se unească, nu li se face o favoare. De altminteri, față de epocile anterioare în care unirea apărea cu precădere în

memorii adresate marilor puteri, acum, fără ca astfel de memorii să își fi pierdut însemnătatea, crește numărul textelor cu destinație internă, care cereau românilor să-și rezolve singuri problemele, nu să aștepte darul marilor puteri.²

"Ideea unirii Principatelor, care încă de acum 100 de ani frământase clasa noastră conducătoare, era strâns legată de cea a domnului străin"³: observația lui Ioan C. Filitti introduce în ecuația tipului de soluție pe care elitele îl imaginează la provocarea europeană un element cheie. Diferențele introduse la 1866 în Constituție, în raport de proiectul Comisiei Centrale, Senatul și prințul străin, nu sunt, în definitiv, decât un corolar al acestui deziderat recurent în politogramele epocii și recuperat în dorințele Divanurilor ad-hoc.

Analiza întreprinsă de Vlad Georgescu pe masa de texte a epocii indică o evoluție dependentă de fluctuațiile unei situații internaționale, ca și de deziluzia provocată de eșecul ideii înseși de domnie pământească. După 1829, atunci când memoriul unionist anonim solicita un prinț domnitor dintr-o dinastie germană, numărul de ocurențe în documentele din preajma revoluției este extrem de limitat. Ceea ce revoluționarii vizează, munteni și moldoveni deopotrivă, este reamenajarea unei monarhii electivă, care, cel puțin în cazul de la Islaz, masca cu dificultate o structură cvasi republicană. Progresul ideii de unire este însoțit și de o îndrumare către această opțiune având avantajul de a preveni luptele intestinale, dublată fiind de perspectiva unei legitimări internaționale, în măsura în care "domnii pământenii nu se puteau opune ingerințelor ruso-turce; luptele periodice pentru domnie slăbeau țara și deschideau calea amestecului străin; programul unionist și modernizator avea nevoie de un domn luminat, deasupra partidelor; statutul internațional al Principatelor avea trebuință de un spirit întărit de legăturile de sânge ale domnului"⁴. Simbolic, la opțiunea domnului străin au subscris chiar domnitorii autohtoni – din rațiuni extrem de asemănătoare, principii regimului de la Balta Liman, Grigore Ghica și Barbu Știrbey, au pledat pentru eliminarea monarhiei naționale electivă, privilegiind ereditatea în cadrul unei case domnitoare europene, marcând o soluție de continuitate în eșafodajul Vechiului Regim autohton. Ravagiile electivității și decalajul dintre posibilitățile limitate ale domnilor români și orizontul de așteptare al comunității, ca

² VLAD GEORGESCU, *Istoria ideilor politice românești, 1369-1878*, Editura Jon Dumitru, München, 1987, p. 339.

³ IOAN C. FILITTI, *Viața politică a Țării Românești și Moldovei*, în *Enciclopedia României*, I, București, 1939, p. 838.

⁴ *Ibidem*, p. 157.

teme structurante ale argumentării, sunt decelabile în memoriul din mai 1857 al lui Grigore Ghica, adresat ministrului de externe francez. Ne aflăm în prezența unei pagini în centrul căreia este plasat tiparul antropologic al prințului român, condamnat, grație rețelei clientelare și inferiorității statutului său internațional, să eșueze în mediocritate:

De li s-ar da un prinț pământean, li s-ar face iarăși cel mai mare rău, pentru că eu din experiență știu aceasta. Cu rușinea mea mărturisesc că, în timp de șase ani, cât am guvernat Moldova, am făcut o mulțime de nedreptăți și de nelegiuri; cugetul mă muștră, Dumnezeu să se îndure a mă ierta. Însă ce era eu să fac, când eram în înrudire și în amicitie cu toți boierii? Cum era să nu pun eu ministru pe vărul meu, logofăt mare pe cuscrul meu, postelnic pe fiul meu, președinte al Divanului pe cumnatul meu, ispravnici pe nepoți și pe amici, privilegiori și polițai pe oamenii acestora. Și dacă vreunul din ei nedreptățiau pe oameni, dacă ei condamnau pe nevinovați, dacă răpiau fățiș onorul și averea cuiva, ce era să fac eu? Puteam să fie eu întotdeauna drept? Dacă-i depărtam din funcție, trebuia să rânduesc pe alții tot ca dâșii, pentru că Regulamentul Organic nu-mi permitea să pun pe oricine cu merite. (...) Însă cum aș fi putut executa sentințele ce inima mea încheia pentru nedreptate, când nu aveam putere deplină în mâini, când aveam a mă teme de intrigi și de oricare funcționar al Sublimei Porți și când știam că, pentru orșice aș fi făcut, trebuia, după îngrădirea ce mi se pusesese, să dau relațiune și seamă Vizirului, întocmai ca și guvernatorii de pașalâcuri din Turcia? Pozițiunea mea era grea și mai mulțumit aș fi fost astăzi, dacă n-aș mai fi ajuns să mai trăiesc niște zile, în cari am suferit mult, și în cari am cunoscut ce va să zică invidia, zavistia și dușmănia. De aceea dar trebuie un prinț străin moștenitor tronului, un cap încoronat, care să stea în relații cu Înaltele puteri, cu îndatorire însă, după pretențiunea poporului, ca fiii sau moștenitorii săi să primească religiunea ortodoxă. Numai așa un prinț va fi în stare să ție echilibrul dreptății. Iar posturile de miniștri, cum și toate celelalte funcțiuni, să fie ocupate de pământeni capabili, cari, pe cât să fie de sprijiniți, recompensați și neamovibili din îndatoririle lor, pe atâta să se supună judecății și să condamne pentru orșice abatere sau nedreptate ar face ei. Cu prințul pământean iarăși s-ar deschide drumul la toți aristocrații de a spera fiecare îndeosebi la domnie, împrejurare ce totdeauna a produs și va produce intrigi și partizi, de la cari iese cea mai mare mizerie pentru țară.⁵

Epoca de tranziție de la 1848 se prelungește și în anii din preajma Unirii de la 1859: proba incontestabilă a a acestei coexistențe între tiparele vechiului regim și articulațiile modernității constituționale este oferită de structura însăși a Adunărilor consultative din cele două Principate, Divanurile ad-hoc. Compromisul dintre formele istorice și maniera de a imagina dreptul public european, vizibilă la 1848, în grefarea modalităților parlamentare și mascat republicane pe trunchiul stărilor

⁵ CRISTIAN IONESCU, *Dezvoltarea constituțională a României, 1741–1991. Acte și documente*, Regia Autonomă "Monitorul Oficial", București, 2000, pp. 285–286.

generale din care ideea de privilegiu este înlăturată, poate fi identificat și în arhitectura pe care firmanul otoman din ianuarie 1857 impunea.

În interiorul unei structuri evocând frapant amenajarea Adunărilor de stări (dovadă decupajul corporat, pe categorii și profesii, al națiunii politice) se vor dezbate și aproba, cum remarcă Gheorghe I. Brătianu, exact acele puncte care marchează receptarea unora dintre principiile modernității juridice, imposibil de reconciliat cu departajările de statut practicate de Vechiul Regim. O exigență ca egalitatea în fața legii submina definitiv tipul de conduită politică pe care Regulamentele Organice o cauționaseră. Într-un fel sau în altul, calea către asamblarea unui regim al domniei legii, fundat pe mecanismul reprezentativ, era deschisă.

Remarcăm paradoxul Divanurilor ad-hoc, cu dubla lor calitate de prelungiri ale Vechiului Regim și de laboratoare ale modernizării politice și legale. Calificarea acestor structuri protoparlamentare ridică același tip de dificultăți pe care îl ridică calificarea viziunii constituționale a revoluțiilor din Principate, într-atât hibridizarea instituțională descurajează categorizarea. Imaginea de ansamblu, în care se marcau diferențele dintre clerul înalt, "boierii și fiii de boieri", "proprietarii" care posedau o avere de maximum nouăzeci și nouă de fâlcii sau echivalentul în pogoane exploatate, "țărani clăcași", locuitorii "proprietari de case", "profesiunile liberale", negustorii și șefii breslelor de meșteșugari, evocă, indiscutabil, tabloul familiar al Adunărilor de stări, convenite ad-hoc, pentru a face auzit glasul țării. Sub aspect al mecanismului de recrutare, soluția firmanului este departe de cea pe care o va promova Convenția de la Paris, în măsura în care ponderea politică și poziția sunt definite prin raportare la o serie de variabile sociale și profesionale pe care ordinea strict cenzitară le ignoră, preferând să împingă în prim plan distincția dintre cetățenii activi și pasivi politic, distincție receptată din zona dreptului constituțional franco-belgian.

Din această perspectivă, a decupajului la care recurgea autoritatea otomană, Ioan C. Filitti avea dreptate să puncteze triumful unei ordini a "staturilor", alături de boieri, cler și orașeni urmând să fie prezenți, pentru prima dată, și locuitorii satelor, prezență care marca detașarea de tiparul regulamentar. Cifrele pe care istoricul român le invocă indică până la ce punct revigorarea soluției de reprezentare pe "staturi", specifică Vechiului Regim, era responsabilă pentru extinderea bazei de selectare a "deputaților". Încă o dată, suntem în prezența unui dublu contrast: cu amenajarea regulamentară și cu rigiditatea sistemului electoral al Convenției de la Paris:

Numărul alegătorilor astfel convocat a fost format în Moldova din 507 mari proprietari, 261 mici proprietari, 1153 proprietari urbani și capacitați, 896 negustori și meseriași, 137 de țărani. În total, 2954 de alegători. Divanul cuprindea, în afară de cler, 77 de deputați, dintre cari 28 mari proprietari, 14 mici proprietari, 20 de reprezentanți ai orașelor și 15 țărani. În Muntenia, fără a număra pe țărani, au fost 10141 de alegători, dintre cari 810 mari proprietari și 6308 mici proprietari funciari, 1257 proprietari urbani, 116 capacitați, 1498 negustori și 152 de meșteșugari. În Divan, din 94 de deputați, 34 erau mari proprietari și 17 mici proprietari, 21 de reprezentanți ai orașelor și 17 țărani. Cu toate acestea, era un mare progres în raport cu regimul precedent. De șapte ori mai mulți alegători în Moldova, de 20 de ori mai mulți în Muntenia și toate categoriile sociale reprezentate în Adunare.⁶

Statistica pe care Ioan C. Filitti o evocă are darul de a plasticiza extinderea și limitele concrete ale unei viziuni care va reveni în punctele comitetelor unioniste și în rezoluțiile Divanurilor ad-hoc: reprezentarea tuturor stărilor în viitoarea reprezentanță națională. Decalajul dintre număr și ponderea în mecanica electorală erau compensate de luarea în considerare a tradiției (acea mitică Adunare obștească), precum și de dorința de a include, fie și cu rol figurativ, pe cei care, în acord cu logica pur censitară, s-ar fi văzut excluși de la participarea politică, inclusiv limitată. Nu este mai puțin adevărat că soluția pe care Firmanul otoman o preconiza, cu toate "avantajele" ei relative, prezenta imensul inconvenient de a fi receptată de modernizatori ca o reminiscență a Vechiului Regim, european, ca și autohton. Memoriul din 1857 al lui Ion C. Brătianu, extrem de sever în judecarea tiparului privilegiat de otomani, este ilustrativ pentru o direcție semnificativă în epocă. Geneza acestei arhitecturi baroce pe care Adunările ad-hoc o oglindesc nu poate fi explicată, sugerează Gheorghe I. Brătianu, fără luarea în considerare a modelului central și est european, extrem de familiar habsburgilor:

Era firească uimirea revoluționarului de la 1848, care în lumina istoriei mai recente nu-și putea închipui că trecutul mai îndepărtat cunoscuse cu adevărat, și în țările noastre, Adunări de stări, de origine feudală. Este însă tot atât de evident că nici autorii firmanului nu se întemeiau pe asemenea precedente istorice, pe cari nici ei nu le cunoșteau. Cum au ajuns tocmai turcii, cari niciodată n-au practicat în țările de sub stăpânirea lor nemijlocită, nimic care să semene cu regimul stărilor, să reproducă atât de exact trăsăturile caracteristice ale sistemului reprezentativ din evul mediu, al țărilor din Europa apuseană și centrală? Este probabil că vor fi avut în această privință indicații de la diplomații austriaci, mai buni cunoscători ai regimului, ce fusese și încă era în vigoare în provincii întregi ale Imperiului Habsburgic, acolo unde Adunările de stări se

⁶ IOAN C. FILITTI, *Regimul parlamentar în România*, în *Enciclopedia României*, I, București, 1939, p. 248.

împărțeau în curii, după diferitele ordine ce luau parte la ele. Ei erau în măsură să dea demnitarilor otomani, de cari îi legau acum interese comune, noțiunile ce le erau străine acestora, spre a putea fi folosite spre a institui un sistem politic de natură a îngreuna năzuințele în favoarea unirii țărilor românești. De altfel, cu toate modificările aduse, structura generală rămânea aceea a unei Adunări de stări, cu o situație deosebită a păturii privilegiate; un alt memoriu contemporan, al lui Vasile Boerescu, "se plângea că boierilor li se îngăduiseră de două ori mai mulți deputați decât celorlate colegii și că această masă compactă a lor va da puțină să se atragă de partea lor pe unii din ceilalți reprezentanți și să joace astfel un rol însemnat în Adunare."⁷

Nu este mai puțin adevărat că Adunările ad-hoc sunt mult mai complicate în profilul lor decât obișnuitele Adunări de stări definitorii pentru ordinea Vechiului Regim. S-au identificat, de I. G. Vântu și G. G. Florescu, punctele în care, procedural și substanțial, Adunărilor ad-hoc se detașau de tiparul stărilor generale: exprimarea votului individual, iar nu pe categorii sociale, atribuirea unor probleme de interes general în competența unor comisii alese de plenul Adunării, aici poziția în "ordine/stat" fiind irelevantă, aceste comisii urmând să prezinte rapoarte supuse votului Adunării⁸. După cum nu poate fi ignorat un aspect definitoriu pentru *patternul* parlamentar occidental, recuperabil și după 1858: articularea unor organisme interne de conducere (Adunările aveau un președinte de drept, pe mitropolit, dar și un birou reunind pe secretari și chestori), și deschiderea către public a ceea ce era o incintă parlamentară născândă, prin amenajarea unor galerii pentru public și mese oficiale pentru corpul diplomatic și jurnaliști⁹.

Că interpretarea pe care înșiși actorii politici și constituționali se îndrepta în sensul introducerii unor garanții parlamentare, nespecifice Adunărilor de stări, o probează și intervenția din Divanul Moldovei a lui Mihail Kogălniceanu, intervenție în centrul căreia este plasată exigența unui cadru capabil de proteja pe "deputat". Detașarea de Vechiul Regim este marcată, "neviolabilitatea" deputatului apărând și ca o pavază procedurală recunoscută și sub imperiul ordinii regulamentare:

Domnul vornicul Mihail Kogălniceanu au întâmpinat că reclamă și se opune cu toată puterea convingției sale în contra propunerii domniei sale Manolachi Costachi, de a se șterge din regulament principiul neviolabilității

⁷ GH. I. BRĂȚIANU, *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în Principatele Române*, Editura Enciclopedică, București, 1995, pp. 288-289.

⁸ I. G. VÂNTU, G. G. FLORESCU, *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale*, Editura Științifică, București, 1965, pp. 104-105.

⁹ *Ibidem*, p. 105.

deputaților, ca unul ce izvorăște din înșuși mandatul de deputat, și facultatea recunoscută Adunării de a se pune în relație cu Adunarea din Țara Românească, fiindcă această facultate au avut-o și Adunarea obștească din 1830, și că o cere regularea mai multor chestii de interes comun ambelor Principate.¹⁰

În mult mai mare măsură decât vechile Adunări regulamentare, Divanurile ad-hoc, purtând amprenta finalității lor consultative, au precipitat tranziția de la cadrul stărilor generale la cel al regimului reprezentativ. Calificarea lor ca "Adunări reprezentative"¹¹ poate fi acceptată doar în măsura în care ia în calcul nu modul de desemnare, ci spiritul în care instrumentul constituțional este utilizat de actorii epocii, pregătiți să articuleze un cadru prin valorizarea unui mandat încredințat de națiune. Nu în ultimul rând, imaginarul legal al anilor din preajma unirii este profund marcat de contactul cu o modernitate constituțională, ale cărei elemente se doresc aclimatizate pe solul autohton. Atunci când, cu ocazia dezbaterilor, sunt invocate precedentele constituționale belgiene, și este cazul lui Manolache Costache Epureanu, transgresarea tiparului Adunărilor de stări este evidentă. Articulând principiile liberale care modelează constituția de la 1866, Adunările ad-hoc sunt emblematice pentru o epocă de tranziție ale cărei semne sunt discernabile în limbajul juridic al programelor unioniste și în rezoluțiile acestor divanuri. Descrierea realizată de Tudor Drăganu a statutului Adunărilor ad-hoc și a regimului juridic a hotărârilor adoptate este demnă de a fi reținută:

Prin natura lor juridică, Adunările ad-hoc aveau caracterul unor adevărate Adunări reprezentative, al unor parlamente ale celor două țări române, căci membrii lor erau aleși de un corp electoral, e adevărat foarte restrâns, dar totuși un corp electoral, chemat să se pronunțe asupra unor candidați de deputați prin aplicarea unei proceduri dinainte stabilite prin norme obligatorii. Dar aceste parlamente erau investite cu o competență limitată sub două aspecte. În primul rând, conform tratatului de la Paris, ele aveau doar sarcina de a exprima "dorințele" celor două țări privitoare la bazele viitoarei lor organizări interne, fără să aibă atribuții legislative sau de control asupra guvernului. În al doilea rând, ele erau sortite să funcționeze numai până la îndeplinirea lucrării pentru care au fost constituite: exprimarea dorințelor celor două țări. Cu alte cuvinte, Adunările ad-hoc erau organe reprezentative cu caracter temporar și consultativ. (...) ținând seama de poziția lor internațională, Adunările ad-hoc, ca organe reprezentative interne (...) nu erau competente să adopte hotărâri cărora să le corespundă o

¹⁰ MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere – Oratorie, 1856-1861*, III-1, text stabilit, note și comentarii de VLADIMIR DICULESCU, Editura Academiei R.S.R., București, 1983, p. 25.

¹¹ IOAN CETERCHI (coord.), *Istoria dreptului românesc*, II-1, Editura Academiei R.S.R., București, 1984, p. 140.

obligatie internațională de conformare, ci doar să formuleze dezideratele ce urmau să fie supuse spre deliberare puterilor garante, acestea păstrându-și însă libertatea de a aprecia în reuniunile lor ulterioare fondul soluțiilor care urmau să fie adoptate.¹²

Importanța acestui laborator lingvistic și conceptual în egală măsură poate fi măsurată prin examinarea acelor documente concentrând o reflecție asupra reformării statului, reflecție care poartă amprenta unei puneri între paranteze a ordinii și lexicului vechiului regim. Acel apel la tradiție, vizibil în demersul unui Mihail Kogălniceanu sau Nicolae Bălcescu, nu poate masca soluția de continuitate pe care anii 1856 și 1857 o împing în prim planul dezbaterii publice. Opțiunea pentru monocameralismul unei "Obștești Adunări", cu toată nota sa autohtonizantă, este parte a unui proiect politic din care o exigență a modernității constituționale, egalitatea în fața legii și abolirea privilegiilor, nu poate fi eliminată. Punct central în dorințele votate de divanuri – ne aflăm, după inspirata remarcă a lui Ioan C. Filitti, în prezență unei nopți de 4 august românești – egalitatea în fața legii, formulată expres și acompaniată de corolarul ei previzibil, este reiterată obsesiv în presa epocii. În retorica avântată, de nuanță liberal-radicală, a munteanului George Z. Cretzeanu, transpare o viziune care face apel la un inventar terminologic și conceptual care trădează influența revoluției de la 1848. Desființarea boieriei este consecința logică a premizei pe care se întemeiază eșafodajul modernității:

De voim egalitatea, o voim în înțelesul ei cel mai larg: voim desființarea deosebirilor de castă și unirea tuturor românilor pentru binele comun; nu voim simpla strămutare a privilegiilor de la o clasă la alta. Oligarhiile au adus întotdeauna căderea națiunilor; compuse din aristocrați sau burghezi, ele au fost întotdeauna un instrument de tiranie; și nu iubim tirania, din orice parte ar veni. (...) Cerem, dar, în interesul națiunii și în numele demnității omenești, desființarea titlurilor de boierie care până azi au fost un mijloc de corupțiune și de demoralizare, o cauză de discordie și de inegalitate.¹³

Un prim set de texte în care nucleul de lexeme specific modernității constituționale este identificabil, ca un indiciu al maturizării conceptuale, este reprezentat de manifestele/programele pe care grupările politice și comitetele unirii din ambele principate le

¹² TUDOR DRĂGANU, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până la 1916*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, pp. 89–90.

¹³ *Gândirea social-politică despre Unire*, ediție și studiu introductiv de DAN BERINDEI, Editura Politică, București, 1966, pp. 97–98.

elaborează în epocă. În centrul acestor documente se află încercarea de a configura, lexical și juridic, o alternativă la practica și arhitectura Vechiului Regim, alternativă modelată de opțiunile ideologice și de tactica fiecărei grupări. În cele din urmă, cum nota Ioan C. Filitti, diferențierile dintre "liberali", mai mult sau mai puțin moderați, și conservatori erau discernabile în maniera în care cele două direcții, intelectuale și politice, imaginau modalitățile de modernizare și arhitectura etatică. Demarcarea dintre "radicali" și opozanții conservatori, esențială și pentru articularea constituțională de la 1866, nu poate fi înțeleasă în absența luării în considerare a moștenirii anului 1848. Mai mult decât programele efective, ceea ce contează în ecuația comunicării din epocă este recursul la un inventar de clișee de receptare, prin care se vizează delegitimarea oponentului și stigmatizarea sa. Notațiile lui Ioan C. Filitti indică rațiunile profunde ale unui clivaj dominând prima vârstă a modernității românești:

Radicalii erau reprezentanții unei ideologii burgheze, împrumutate din Franța și pe care doreau să o transplanteze la noi. "Clasele de mijloc, scriau ei încă de pe atunci, acele împilate, voesc garanții...; ele aspiră să ocupe în societate rolul ce li este însemnat prin activitate, prin luminile, prin interesele, prin numărul lor." Era deci o lume nouă, a unei burghezii în realitate redusă la număr, care voia să înlocuiască pe cea veche la cărma statului, dar căreia conservatorii îi contestau pregătirea necesară. Virtuțile necesare, spunea programul acestora de la 1857, "nu le vom găsi în oameni necunoscuți, fără trecut, cari cred că prin cuvinte amăgitoare și fraze pompoase pot să-și facă poziție, cari lovesc prin calomnie clase întregi ale societății noastre. "Nu înțelegeau totuși conservatorii să reserve conducerea statului boierimii, căci adăogau că însușirile necesare se pot găsi în bărbați din toate clasele societății". Se poate ca, în inima lor, unii conservatori să fi rămas la părerea pe care, o formulase, într-un memoriu, la 1854, Nicolae Kretzulescu, că într-o Adunare națională o reprezentare specială, pe lângă aceea a proprietății și capacității, ar trebui rezervată nobilimii mari prin membrii aleși de întreaga boierime, socotind "aristocrația de tradiție" ca singură în stare să înfrâneze arbitrarul domnesc și totodată să ție piept curenților subversive, spre deosebire de "ciocoi", adică de parveniți, gata la compromisuri. Dar și Kretzulescu admitea încă de atunci egalitatea înaintea legii și față de sarcinile statului, accesibilitatea tuturor capacităților la funcțiunile publice.¹⁴

Că gruparea conservatoare recepta, la rândul ei, ca și preopinenții liberali, tipul de soluții, legale și lingvistice, pe care noua ordine constituțională de după 1858 avea să se fundeze, o dovedește formula la care subscriu semnatarii "Apelului către alegători din partea Adunării de proprietari ce s-a constituit în București, în seară de la 10/22 martie

¹⁴ IOAN C. FILITTI, *Viața politică a Țării Românești și Moldovei*, pp. 840–841.

1857, adresat la 19/31 martie 1857", printre ai cărui autori se numărau Barbu Catargiu, Ioan Em. Florescu, Grigore N. Filipescu. Alături de punctele recurente în epocă (domn ereditar dintr-o dinastie străină, ca o garanție pentru unitatea celor două Principate) apelul inserează în rama sa imaginea tipului de regim reprezentativ, în interiorul căruia relațiile dintre legislativ și executiv sunt guvernate de reguli definind tiparul parlamentar. Terminologia este extrem de precisă și Ioan C. Filitti introducea, simbolic, programul de la 1857 în seria textelor care fac parte din seria pregătitoare a constituției de la 1866. Ne aflăm, cum remarcă și Tudor Drăganu, în fața unei opțiuni lipsite de echivoc pentru cadrul parlamentar:

Forma guvernului să fie reprezentativă, cu șeful statului inviolabil, cu miniștri răspunzători și reprezentatie națională în raport cu starea morală și materială a României.¹⁵

Extrem de importantă, în ecuația modernizării lexicale, este recurența unei sintagme pe care Comitetul Central al Unirii din București o include în "deslușirile" asupra celor patru puncte programatice din 30 martie 1857. Mai mult decât oricare altă ocurență, prezența unei construcții precum "guvern constituțional reprezentativ" marchează precipitarea unei mutații lingvistice și legale, ale cărei origini îndepărtate sunt recuperabile în efortul de difuziune al ideii constituționale din deceniile precedente. Potențialul de subversiune este metamorfozat în indicator al progresului. Un termen cheie, în măsura în care, cum indică programul unioniștilor moldoveni, "partida unirei este și partida progresului." Bilanțul deceniilor precedând epoca Unirii este decelabil fără dificultate. Ocurența unor lexeme ca "stat, guvern, neutralitate, ereditate", introducerea în discuție a relației dintre "puterea națională" și "chezăsluirea materială pozitivă a drepturilor noastre politice": iată tot atâtea articulații inimaginabile fără travaliul de fasonare lexical întreprins după 1822.

Opțiunea, generală, pentru alianța dintre "constituționalizarea" statului și realizarea unității naționale este, în egală măsură, un legat al generației precedente. După cum merită semnalată, în ordinea reflecției asupra relațiilor dintre puterile statului, pledoaria documentului în favoarea unui guvern care să fie "mărginit și răspunzător". Ceea ce se încearcă, repetând gestul fondator de la 1848, este o traducere intralinguală, prin care marile teme ale dreptului public european să fie

¹⁵ *Apud TUDOR DRĂGANU, op. cit., p. 92.*

incorporate în vocabularul autohton. Trecerea de la "pravilă" la "lege" este definitivă. Alegerea terminologiei este simptomatică: juxtapunerea dintre "constituționalism" și denotația arhaizantă a camerei legislative, obștească Adunare, indică voința de încadra soluția de continuitate într-un veștmânt lexical familiar actorilor prea puțin capabili de a imagina, fără dificultăți majore, schema regimului reprezentativ. Că suntem la antipodul regimului de stări, o probează atribuțiile de control date în sarcina Adunării obștești, similare cu cele ale unei camere moderne; recursul la un repertoriu autohton de termeni este parte din strategia lingvistică și politică deopotrivă. Opțiunile semantice sunt o modalitate de a face să treacă către "public" un tip de arhitectură statală care nu mai păstrează nici o legătură cu trecutul Vechiului Regim, dar care se racordează, după precedentul oferit de pașoptiștii munteni și moldoveni, la acea "veche datină a țării", ca argument pentru opțiunea monocamerală. Încă o dată, cum puncta același Ioan C. Filitti, elitele încearcă să evite derapajul către votul universal, operând o distincție esențială între prezența tuturor "staturilor" și "copleșirea capacității de către număr", disociere care evocă, dincolo de parafraze, censul și disproporția dintre numărul efectiv și cota alocată în viitoarea reprezentanță națională:

Guvern constituțional reprezentativ și, după datinele cele vechi ale țării, o singură Adunare obștească, care va fi întocmită pe o bază electorală largă, încât să reprezinte interesele generale ale populațiunii române.

Într-adevăr, cum ar putea fi cheazăsluită puterea legilor din întru dacă și voia și puterea guvernului nu vor fi mărginită și răspunzătoare înaintea unei Adunări obștești care să facă și să îmbunătățească legile țării? Această Adunare nu va înfățișa și sprijini privilegiile și interesele unei clase sau caste ca în trecut, ci interesele obștești, compusă din persoane strâns legate cu interesele cele mari ale țării. Această Adunare va fi astfel regulată astfel încât proprietatea, comerțul, capacitatea, ca în toate țările, să nu fie călcate de mulțimea numărului.¹⁶

Că opțiunile legale și lexicale nu erau un accident, o indică reiterarea unora dintre lexeme și argumente într-un manifest din august 1857 al comitetului central al unirii din București, la care subscriu, ca președinți, C. Cretzulescu și L. Candaroglu. Încă odată, calificarea proiectului politic se realizează prin apelul la termeni deja impuși în vocabular. În statul român, condus de "domnitor străin ereditar", cu "neutralitatea teritoriului moldo-valah garantată", regimul "reprezentativ", cu o singură "Adunare generală", mizează pe un "corp electoral, alcătuit după un sistem destul de larg, în așa fel încât să fie reprezentate interesele

¹⁶ *Gândirea social-politică despre Unire*, p. 116.

tuturor claselor societății"¹⁷. Este vizibilă aici natura hibridă a regimului imaginat, pentru căruia configurare se recurge la un verb ca "a reprezenta", nespecific Vechiului Regim, dar și la menționarea "tuturor claselor", ca reflex al unui decupaj pe "stări" al națiunii.

Indubitabil, în imaginarul epocii, "constituția" încetează de mai fi o prezență marginală. Viitorul așezământ pe care puterile garante îl vor acorda, denumit fără ezitare, "după stabilirea viitoarei constituții a celor două țări", este acompaniat de punctele enumerate în document privite, în definitiv, ca autentice teze constituționale pe care "credem că s-ar putea organiza organizarea politică a celor două Principate Române". Mai mult, ca o indicație a faptului că setul terminologic corespunzând drepturilor și libertăților fundamentale se cristalizează în epoca din jurul Unirii, principiile "profesiunii de credință" concentrează, *în nuce*, o declarație de drepturi. Lexemele la care recurge documentul poartă amprenta constituționalismului pașoptist. În fapt, astfel de texte probează, în aceeași măsură ca difuzarea unei ideologii constituționale, cristalizarea unui vocabular. Locul "slobozeniei" este luat de "libertate", "egalitatea în fața legii" este formulată în maniera expresă a Proclamației de la Islaz, modernizarea intelectuală își secretă lexicul în a cărei absență exercițiul constituțional de mai târziu este imposibil de pus în pagină:

Respectarea dreptului de proprietate, de orice natură ar fi ea,
Egalitatea tuturor românilor în fața legii,
Libertatea individuală și libertatea de a munci pentru țaran.¹⁸

Programul comitetului unionist moldovean converge către același tip de arhitectură unicamerală, similitudinea de limbaj fiind frapantă. De la "neutralitate" până la "ereditatea șefului statului", un vocabular al epocii de regenerare este discernabil aici. Sintagmele încadrabile domeniului organizării constituționale nu mai păstrează nimic din ambiguitățile trecutului. "Puterea legiuitoare" este deja o exprimare pe care o actele fundamentale urmând unirii o vor incorpora fără dificultăți. Germenii separației puterilor în stat, prezentă ca atare în rezoluția Divanului ad-hoc din Moldova, sunt identificabili acum:

Puterea legiuitoare încredințată unei Obștești Adunări care să reprezinte interesele întregii nații. (...) Partida unirei este totodată și partida progresului. Dorim dar să se introducă și în țara noastră toate reformele cari sunt în stare de a ne civiliza societatea și de a ne întări nația, reforme întemeiate pe principiile dreptății.¹⁹

¹⁷ *Ibidem*, p. 129.

¹⁸ *Ibidem*, p. 130.

¹⁹ *Ibidem*, p. 103.

Toate documentele menționate până acum furnizează lexicul și soluțiile instituționale cărora dorințele Divanurilor ad-hoc le vor conferi legitimitate, prin votul deputaților din corpurile consultative. Inconvenientul decurgând din anacronismul structurii de stări generale este aproape eliminat prin abilitatea cu care elitele pilotate de țelul Unirii și al reformării statului reușesc să utilizeze în direcția "progresului" (termen care se substituie simbolic arhaizantului "propășire") un cadru instituțional imaginat ca un element de descurajare. O mobilizare națională anulează subtilele distincții puse în pagină de puterile garante. Ceea ce supraviețuiește și se înscrie în memoria posterității este imaginea remarcabilă a "staturilor", astfel cum regimul electoral al Firmanului le structurase. Juxtapunerea de Profesii, alăturarea carbonarilor cu apărătorii "reacțiunii" de la 1848 sunt un semn al timpului și un indiciu că regresiunea către tiparul Vechiului Regim era, la 1857, imposibilă:

Cele două Adunări și-au putut deschide sesiunile, la 4 octombrie 1857 în Moldova și la 11 ale aceleiași luni în Țara Românească. Un tablou ne-a păstrat aspectul deschiderii acesteia din urmă: în jurul preoților în odăjdii, se văd în primele rânduri cojoacele și țăarii deputaților țărani, iar după ei, în straie "nemțești", aleșii celorlalte categorii, printre cari se disting figurile principalilor fruntași ai revoluției de la 1848, cari pătrundeau acum, pe calea pașnică a unei alegeri, în Adunarea menită să hotărască destinele viitoare ale României. Alături de ei, fuseseră însă aleși și foștii domnitori, Bibescu și Știrbey, și chiar căpetenia reacțiunii din iunie 1848, colonelul Solomon. În Moldova, o fotografie ne arată grupul deputaților "pontași" ai țărănimii, cu căciulile și sumanele lor lungi, care îi deosebeau de "surtucarii" altor clase. Dintre ei, chipul lui Moș Ion Roată era să pătrundă în legendă și chiar în literatură. Această distincțiune vestimentară simboliza singura diferență care mai rămânea între stările sociale.²⁰

S-a vorbit, în istoriografia autohtonă, și nu numai, despre moderația care ar defini opera Divanurilor ad-hoc, în comparație cu revoluționarismul decadei precedente. Până la un punct, verdictul este unul corect, dar echivalarea "progresului" cu tiparul republican și conspiratorialismul anului 1848 riscă împingă în plan secund relevanța unei opere având ca finalitate demantelarea, pe cale legală, utilizând instrumentul european, a fundamentelor ordinii Vechiului Regim. "Partidă a progresului", partida unionistă, la care se aliază, în cele din urmă, majoritatea deputaților munteni și moldoveni, impune ca țintă a

²⁰ GH. I. BRĂȚIANU, *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în Principatele Române*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 285.

demersurilor sale acea sincronizare cu principiile și procedurile constituționale, sincronizare care explică și alegerea de la 1866. Nu ne aflăm în prezența unei replieri tactice, cât în fața triumfului unui liberalism moderat, extrem de atent la realități locale și internaționale.

Perspectiva asumată de corifeii mișcării de regenerare, astfel cum transpare și într-un discurs al lui Mihail Kogălniceanu, este una lipsită de echivoc: refuzând extremele "statului chinezesc și a republicii sociale", proiectul societal pe care vocabularul legal îl pune în pagină asimilează un set de soluții instituționale opuse utopiei, în acord cu "civilizarea" la care documentele unioniste fac referire. Textul din 18 octombrie 1857 propune, în egală măsură, un criteriu de definiție a identității românești. "Europenitatea" este sinonimă, în definitiv, cu acea sumă de principii și garanții subsumabile modernității constituționale. Că sintagmele la care recurge oratorul se vor regăsi în actele noastre constituționale de până la 1938, "egalitatea înaintea legii, respectul individului, domiciliului și proprietății", nu este un accident, ci o rezultantă previzibilă. Selecția lingvistică extrem de matură confirmă rolul Divanurilor ad-hoc de laborator în care se articulează un vocabular al statului constituțional:

Europa este însă în toată dreptatea de a cere să cunoască și bazele ce voim a da viitoarei noastre organizații politice și sociale, căci numai organizându-ne ca stat european, ca societate europeană puterile se vor învoi de a ne întinde mâna. De vom vroi, dimpotrivă, a ne constitui ori ca stat chinezesc ori ca republică socială, să fim siguri că Europa se va ține departe de noi. Aceea ce se pretinde de la noi s-a pretins și de la Belgia, și de la Grecia. Așadar, domnilor, să lăsăm utopiile, să arătăm Europei că noi nu avem a fi nici China, nici republică, însă voim a fi o societate europeană, voim și ținem la condițiile unei societăți în cale de progres, voim libertatea conștiinței, voim egalitatea înaintea legii, voim respectul individului, a domiciliului și proprietății. Manifestând asemenea principii, care astăzi formează bazele tuturor societăților Europei, putem avea noi frică că Adunarea ad-hoc a Munteniei din țara suroră, deși lucrând în deosebi de noi, ar putea rosti și alte contrazicătoare principii?²¹

Într-adevăr, deși activând în spații separate, cele două Adunări au elaborat rezoluții de o frapantă similaritate. Un fapt deloc surprinzător, de vreme ce modelul pe care rezoluțiile divanelor ad-hoc era unul belgo-francez, un examen comparativ indicând sursa multora dintre doleanțe în constituția franceză de la 1791 și în cea belgiană de la 1831, ultima țară fiind evocată și în fragmentul de mai sus. Indiscutabil, momentul de la 1857 indică intrarea definitivă a Principatelor în valul

²¹ MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, III-1, p. 38.

european de constituționalizare urmând anului 1830, val de constituționalizare definit prin reconcilierea celor două suveranități, monarhică și națională, în acord cu precedentul (nereușit însă) al Restaurației franceze de până la 1848.

Diferențele de strategie au ieșit la iveală în raportarea la cea mai delicată chestiune în dezbatere, chestiunea agrară, cu opoziția ce părea ireductibilă între țărani și proprietari. În fața perspectivei de a reactualiza un clivaj riscând să compromită Unirea, divanul muntean, după un început de polemică, elaborează un punct în cadrul Memorandumului, desvoltând principiile votate, în acord cu care "dacă membrii acestei Adunări ar trebui să intre acum în examenul chestiilor de legislație internă, ar întreprinde o lucrare pentru care nu ar avea competența cerută; pe lângă aceasta, s-ar atinge chestiuni delicate, interese diverse, fără a le putea da soluțiunea; apoi nu ar avea nici timpul trebuitor pentru a cerceta miile de chestiuni care toate vor prefaceri, așa că lucrarea ar fi precipitată și defectuoasă"²². O atitudine care făcea să transpară dorința de a identifica numitorul comun capabil de a degaja un compromis istoric. În cele din urmă, numitorul comun a fost identificat, Adunarea munteană a votat un set de patru principii pe care urma să se întemeieze viitoarea organizare etatică a României unite, la data de 9 octombrie 1857.

Textul aprobat de Divanul ad-hoc este, în cele din urmă, o recapitulare a unor deziderate recurente în epocă. Raportul comisiei, citit, simbolic, de Ion C. Brătianu, recuperează întregul arsenal argumentativ prin care unirea sub prinț străin, cu un guvern constituțional reprezentativ, era susținută. Renașterea națională, care urma a fi precipitată de gestul întronării "unui mădular luat dintr-o familie domnitoare în Europa apuseană", era inimaginabilă fără opera de reformare a instituțiilor interne. Articolul 4 al "Dorințelor" reproducea aproape în identitate dezideratul formulat de comitetul unirii. Monocameralismul era parte din eșafodajul unui "guvern constituțional reprezentativ", o sintagmă care traducea progresul ideii constituționale în imaginarul politic. Constituționalizarea statului, prin întemeierea unui regim de control și responsabilitate, "Guvern constituțional reprezentativ, și, după datinile cele vechi ale țării, o singură Adunare obștească, care va fi întocmită pe bază electorală largă, încât să reprezinte interesele generale ale populației române", era motivată de imperativul "unui guvern tare, dar inteligent și drept".

²² Apud ALEXANDRU D. XENOPOL, *Istoria partidelor politice în România de la origini până la 1866*, A. Baer, București, 1910, pp. 356–357.

Merită reținută corelația dintre legitimitatea guvernării și existența unei Adunări, Adunare denumită într-o manieră ce va fi preluată ad litteram la 1866. "Reprezentăția națională", juxta pusă arhaizantei denotații "Adunare obștească", este indicația efortului de grefa parlamentarismul pe trunchiul unei tradiții autohtone. Dincolo de titulatura asumată din rațiuni de strategie politică, recursul la mecanica sistemului reprezentativ transpare în opțiunea semantică, lipsită de ambiguitate:

Domnilor, trebuința unui guvern tare, dar inteligent și drept, nu este mai puțin simțită de români, cari au suferit atât de mult de arbitrarul, de slăbiciunea și neintelența ce până acum fură singurele calități ale feluritelor guvernuri sub cari gemură d-atâta timp aceste țări. și de unde un guvern poate dobândi toate aceste calități decât de la o adevărată reprezentație națională? Și de aceea dorințele unanime ale nației se încheie cu aceea d-a avea un guvern reprezentativ în toată sinceritatea cuvântului.²³

Așa cum rezultă și din formulările Divanului ad-hoc muntean, opțiunea monocamerală definea spectrul de opinii dominând în corpurile de la București și Iași. Prezența unui Senat, prezență sugerată de Protocoalele conferinței de la Constantinopol, ar fi condus la restabilirea unor privilegii pe care proiectul politic al "partidei progresului" le-ar fi dorit eliminate definitiv. Deși acest refuz este exprimat și în Adunarea munteană²⁴, opoziția cea mai încheagată este articulată în intervențiile grupului de deputați moldoveni animat de Mihail Kogălniceanu. În cazul lor, sugestiile prezente în punctele muntene sunt exploatate, ceea ce se conturează fiind o teorie istorizantă al cărei țel este delegitimarea conceptului de cameră superioară.

Argumentarea pe care se sprijină opțiunea monocamerală de la 1857 sugerează, în oglindă, tipul de motivație care va conduce la îmbrățișarea sistemului bicameral, la 1866, ca bicameralism politic, la antipodul autoritarismului "Statului desvoltător". Aici, mai mult ca în alte ocazii, continuitatea filosofiei constituționale a Partidei Naționale cu cea definind acțiunea pașoptistă este dincolo de orice dubiu, după cum este evidentă și detașarea elitei autohtone de segmentul considerat netranslatabil al Constituției belgiene. Deja, în momentul schițării punctelor pe care Adunarea Moldovei înțelegea să le subscrie, exista opțiunea încredințării "puterii leguitoare", cu dubletul ei "putere legislativă" (de remarcat și abandonarea oricărui arhaism) unei Adunări

²³ *Gândirea social-politică despre Unire*, p. 162.

²⁴ PARASCHIVA CÂNCEA, MIRCEA IOSA, APOSTOL STAN (coord.), *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, Editura Academiei R.S.R., București, 1983, p. 88.

monocamerale, "obștească Adunare", în care "să fie reprezentate toate interesele nației". Este detectabil, în alocuțiunea din 7 octombrie 1857, un apel la acea decupare corporată a națiunii, prin care să se atenueze disparitățile trecutului, trecut definit prin discriminarea "stării a treia". Invocarea tradiției joacă, încă din această etapă, un rol central, pe urmele punerii în pagină a "Dorințelor partidei naționale". Dispariția "pravilei", încetățenirea "legii", conștiința finalității reprezentative a "Adunării obștești" probează până la ce punct abordarea modernă se intersectează cu contextualizarea istorizantă, anacronismul receptării vechilor Adunări de stări ca Adunări reprezentative fiind un mijloc de care omul politic se servește, pentru "europenizarea" națiunii:

Luând în privire (...) că tulburările din lăuntru se pot depărta numai întrucât domnitorul va căuta puterea sa în însăși țara și va ocârmui după legi făcute de către însăși țara,

Luând în privire că, după vechiul obicei, pururea și sub toate guvernele, puterea legiuitoare în Principate a fost încredințată unei Adunări obștești care, mai mult sau mai puțin, a reprezentat țara, că această Adunare, pentru ca să fie bine primită, pentru ca legile votate de ea să aibă toată puterea morală, ea trebuie să fie astfel compusă încât să cuprindă în sânul ei toate marele interese ale nației, luând în privire, în sfârșit, că drepturile Principatelor anume cuprinse în capitulații și Unirea țărilor sub un prinț străin și ereditariu, asigurat prin neutralitatea pământului românesc și sprijinit printr-o putere legislativă care să cuprindă toate elementele vitale ale societății (...) ²⁵

"Propunerea" din 20 noiembrie 1857 împinge până la ultimele consecințe raționamentul legal din intervenția care o precedă. În descendența logicii definind abordarea din textul citat mai sus, delegitimarea Senatului se realizează prin echivalarea lui cu o instituție ca "Divanul", ce succede eliminării autenticelor Adunări de stări, de după 1746 și 1749. Astfel, reprezentativitatea "Adunărilor generale naționale", care cuprindeau "reprezentanți ai diferitelor clase libere ale soțietăței române", este contrapusă deficitului de legitimitate derivând din compoziția elitară a "Divanului", "un felu de Senat", cuprinzând "un număr mic de funcționari și boieri mari, numiți și atârnați de domnul", "cameră" "ce nu era de natură a reprezenta și încă mai puțin de a apăra interesele nației, precum optzeci de nenorociți ani o dovedesc îndestul" ²⁶.

În strategia pe care istoricul o furnizează omului politic, evocarea "progresului" ilustrat de "Adunarea generală instituată de Regulamentul Organic" poate surprinde, dar nu este mai puțin adevărat ca Adunarea

²⁵ MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, III-1, pp. 28-29.

²⁶ *Ibidem*, p. 70.

regulamentară servește, ca și Divanul de până la 1832, ca un reper polemic, în funcție de care se conturează alternativa avansată de propunerea lui Mihail Kogălniceanu. Saltul către progres, deși în realitate este o soluție de continuitate, reînnoadă cu o tradiție pierdută. "Vechiul obicei": iată o sintagmă de care Mihail Kogălniceanu și colegii săi de generație se folosesc extrem de des, pentru a acredita o soluție monocamerală, în interiorul căreia "profesiunile" și "interesele" să fie reprezentate. Este o încercare, pe urmele modelului de la 1848, de a traduce în vocabularul dreptului autohton ceea ce era, în esență, o instituție apărută în spațiul occidental: Adunările reprezentative.

Recurența verbului "a reprezenta", în definitiv antrenând demantelarea Divanului definitiv pentru Vechiul Regim, nu intra în coliziune cu recursul la "vechiul obicei" și terminologia dreptului autohton. "Puterea legislativă" era turnată în tiparul tradiției. Eliminarea primatului "boierimii" nu conducea automat, cum remarcă și Ioan C. Filitti, la egalitatea de pondere politică între "staturi". O circumstanțiere, precum apelul la "gradul culturei", este semnificativă pentru preocuparea de a privilegia, ca și la 1848, în proiectele și prezentările constituționale, pe cei capabili, proprietatea și capacitățile, în defavoarea "numărului". Concilierea dintre prezența tuturor "claselor" libere și preeminența elitei, extinsă și către starea a treia, a burgheziei embrionare, era posibilă. După cum merită notată opțiunea pentru o denotație specifică modernității constituționale, "Adunare națională legislativă", compusă, însă, ca o concesie făcută "datinei", după "vechiul obicei": vechiul și noul coexistau într-un chip definitoriu pentru paradoxul tranziției legale românești. Eliminarea Senatului, ca reminiscență aristocratică, era parte din ecuația imaginată drept contrapondere la proiectul conservator, care, astfel cum se observă în reflecția lui Barbu Catargiu, mizează pe o cameră superioară, similară celei engleze Camere a Lorzilor:

Luând în privire că articolul XXVIII al protocolului conferințelor de la Constantinople din 11 februarie 1856 amenința pe țară cu instituirea unui Senat, nepotrivit cu obiceiurile, cu trebuințele, cu dorințele și chiar cu elementele nației.

Luând în privire că toată țara, precum s-au rostit și în ședința din 7 octombrie, dorește a avea ca în timpii străvechi o singură și adevărată Adunare generală națională, care precum au cerut și Adunarea ad-hoc din București, să fie compusă pe baze îndestul de largi și potrivită cu gradul culturei și cu trebuințele generale, încât să fie o adevărată și reală reprezentare a tuturor marilor interese ale societății române. (...)

Adunarea ad-hoc a Moldovei dorește și primește ca la viitoarea organizație a României următoarele baze fundamentale:

I. Respingerea din legislatura României a instituției Senatului sub orice numire și formă.

II. O singură Adunare națională legislativă, compusă după vechiul obicei, pe baze îndestul de largi și potrivite cu gradul de cultură, și aleasă astfel încât în ea să fie reprezentate toate marile interese ale nației.²⁷

Propunerea analizată până acum cuprindea și un capitol referitor la relațiile dintre "puterea executivă" și cea legiuitoare, o indicație a faptului că Adunările ad-hoc se comportau, dincolo de durata și finalitatea lor limitată, asemeni unor Adunări constituante, pregătite să indice baza de drepturi fundamentale și procedurile guvernând interacțiunea dintre ramurile legiuitoare, executivă și judecătorească. Aici, ca și în alte ocazii, ca o indicație a contactului nemediat cu modelele constituționale occidentale, divergențele au ca punct de pornire manierele diferite în care actorii parlamentari înțeleg să salvgardeze principiul separației puterilor în stat.

Pe de o parte, este recuperabilă poziția lui Mihail Kogălniceanu, care pare să interpreteze separația într-o manieră rigidă, accentuând asupra importanței delimitării stricte a sferei de competențe între puterile legislativă și executivă. Era vorba, în cele din urmă, de o continuitate în raport cu soluțiile schițate în proiectul de constituție de la 1848, care mizau pe incompatibilitatea mandatului de deputat cu funcțiunea deținută în cabinet, incompatibilitate care intra în conflict cu unul din principiile parlamentarismului modern. În "Propunerea" amintită, opțiunea lui Kogălniceanu este reiterată, de vreme ce, într-o formulare similară cu cea schițată în urmă cu aproape un deceniu, se stipula: "Mărginirea deputaților de a primi în tot timpul mandatului lor posturi, ranguri sau alte răsplătiri de la guvern, socotindu-se demisionați din Adunare prin însăși primirea uneia din însărcinările sau distincțiile de mai sus"²⁸.

Dezideratul unei separații cât mai stricte dintre puteri este articulat, de altfel, într-o manieră lipsită de ambiguitate de semnatarii "Propunerii": separația, în lectura lor, are ca misiunea delimitarea unor domenii de competență și evitarea intersectărilor dintre puterile legislativă și executivă, după un tipar care este mult mai apropiat de constituția franceză de la 1791 decât de cea belgiană de la 1831, căci "o asemenea Adunare, pre cât trebuie să aibă în mână o deplină putere legislativă, pre atâta nu trebuie să împresure drepturile puterii ezeutive,

²⁷ *Ibidem*, pp. 70–71.

²⁸ *Ibidem*, p. 71.

fiindcă țara are trebuință de un guvern plin de tărie, de dreptate și de dignitate"²⁹.

Dacă soluția inițială propusă de Mihail Kogălniceanu convergea, în logica raționamentului, către acordarea unui veto absolut domnitorului, forma pe care Adunarea a votat-o implica un veto temperat de obligativitatea convocării corpului electoral, în caz de dezacord între puteri. Amenajarea lingvistică recurge la un set de lexeme receptate din dreptul constituțional european, după cum se poate remarca supraviețuirea unor reminiscențe arhaizante ("spre de iznoavă dezbateri"), transcriind un tip de procedură care nu mai are nimic în comun cu eșafodajul Vechiului Regim, prerogativele domnitorului fiind acordate în virtutea unei preocupări de a menține acea contrapondere clasică dintre puteri. Terminologia marchează aceeași detașare de registrul stilistic și lexical fasonat de regimul regulamentar – Adunarea este supusă "disoluției", domnitorul "refuză" întărirea. Mecanismul conturat *in nuce* aici va fi rafinat lexical în proiectele care premerg actul fundamental de la 1866:

Recunoașterea pentru domnitoriu a dreptului de a da sau de refuza întărirea legilor votate de Adunare; de a le trimite aceștia spre de iznoavă dezbateri, și la caz de refuz, de a rosti disoluția Adunării, ordonând prin aceeași ordonanță noi alegeri.³⁰

În contrast cu această lectură relativ rigidă a separației puterilor în stat, Manolache Costache Epureanu sugerează, în aceeași Adunare moldoveană, flexibilitate în fixarea raporturilor dintre puteri. Deloc întâmplător, argumentul său este subsumabil, cum remarcă Ioan C. Filitti, tiparului belgian, invocat de orator ca atare. O dovadă peremptorie a faptului că opțiunea constituantului de la 1866 vine să sancționeze o serie de opțiuni precedente. În locul separării stricte, regimul parlamentar accentuează necesitatea unei intersecții între sferele de competență:

În Divanul ad-hoc de la 1857 se chiar preconizează de Kogălniceanu și de alții separația completă a funcției legiuitoare de cea executivă. Manolachi Costachi Epureanu intervine, obiectând că "semnul caracteristic al principiului monarhic este cooperarea șefului statului cu puterea legiuitoare la elaborarea legilor". El citează Constituția Belgiei, "una dintre cele mai liberale din Europa", și spune că Domnul nu trebuie "să fie redus la rolul unui președinte al sfatului miniștrilor".³¹

²⁹ *Ibidem*, p. 70.

³⁰ *Ibidem*, p. 71.

³¹ IOAN C. FILITTI, *Izvoarele constituției de la 1866*, Tipografia ziarului *Universul*, București, 1934, p. 9.

Referirea lui Manolache Costache Epureanu la modelul belgian nu poate fi înțeleasă decât în contextul fascinației pe care Belgia, ca spațiu neutral și teritoriu al libertăților, o exercita asupra elitei autohtone. O traducere a actului fundamental de la 1831 era realizată de Theodor Veisa, la Iași, și peste doi ani, în Comisia Centrală, în dezbaterile primului proiect de constituție redactat de români, Mihail Kogălniceanu însuși va evoca modalitatea de urmat pentru atingerea gradului de echilibru al Belgiei: copierea întocmai a minunatelor legiuri belgiene. Ca sursă intelectuală de prim ordin, prezența constituției belgiene este reperabilă și în țesutul legal al Dorințelor votate de divanul ad-hoc al Moldovei, prezență inseparabilă de cea a constituției franceze de la 1791³².

"Hotărârile" Moldovei sunt importante în măsura în care, mult mai extinse ca dimensiuni decât cele votate în Adunarea munteană, introduc în repertoriul lexical și instituțional o serie de principii și proceduri care, pe de o parte, demantelează edificiul Vechiului Regim, iar pe de alta, aclimatizează practicile și sintagmele de care se servește ordinea parlamentară³³.

Strategia legală la care elitele locale recurg, exploatând spațiile de libertate oferite de aranjamentele internaționale, este încununată de succes. Soluția de continuitate cu proiectul constituțional al Vechiului Regim este asumată prin votul Adunării. O punere în paralel a documentului de la 1857 și a programelor pașoptiste, din ambele Principate, relevă similitudinea. Încă o dată, rolul privilegiat de laborator constituțional al epocii revoluționare este confirmat retrospectiv. Receptând setul de drepturi și de garanții pe care modernitatea juridică mizează, Adunarea moldoveană închide un ciclu ale cărui origini îndepărtate sunt identificabile în proiectele lui Ion Câmpineanu. "Egalitatea tuturor românilor înaintea Legei" este, indiscutabil, alături de proclamarea "accesibilității pentru toți Românii în funcțiile statului", corolarul unei premise intelectuale centrale în imaginarul constituțional al epocii.

Adunarea ad-hoc a Moldovei realizează o traducere interlinguală, comparabilă ca semnificație istorică cu cea operată la 1838 și 1848. Doar că de această dată precizia aproximării semantice este maximă, și lexicul la care se recurge este cel pe care se întemeiază limbajul constituțional actual. Legicentrismul modernității este prezent în textul adoptat și merită reținută distanță care separă ezitățile anului 1848 de acuratețea

³² A se vedea ALEXANDRE TILMAN-TIMON, *Les influences étrangères sur le droit constitutionnel roumain*, Editura Cugetarea - Georgescu Delafras, București, 1946, pp. 292-295.

³³ GH. I. BRĂȚIANU, *op. cit.*, p. 293.

utilizării termenilor, din 1857. Din multe puncte de vedere, grație identității de surse și de vocabular, documentul votat de Adunarea Moldovei semnalează detașarea de Vechiul Regim, ruptură oficializată prin prevederile Convenției de la Paris. Formulările exclud arhaismele, "legea" se substituie "pravilei", "drepturile politice" sunt inseparabile de "cetățenie", "respectul proprietății", al "domiciliului și al libertății individuale" devin parte a setului de drepturi pe care constituțiile liberale autohtone nu le vor mai putea ignora, de acum înainte. O comparație cu o construcție de genul "slobozeniei publice și individuale", recurentă la 1848, punctează simbolic progresul lexical și clarificările terminologice. "Libertatea", "egalitatea" și "legea" se impun definitiv în tiparul pe care dreptul public românesc mizează, în intervalul dintre 1866 și 1938.

Un examen comparativ, precum cel la care recurge Ioan C. Filitti, este extrem de util nu numai din perspectiva identificării modelului occidental sau autohton originar, ci și din unghiul de vedere al studiului diacronic al limbajului constituțional. Unul dintre principiile de care aminteam "egalitatea în fața legii și accesibilitatea în funcții publice", inserat în constituția de la 1866 în articolul 10, iar în proiectul Comisiei Centrale de la 1859, la articolul 5, este formulat identic și în acel manifest al conservatorilor de la 1857, ca și, simptomat, în articolele proiectului constituțional de la 1857 al lui Barbu Știrbey.

Iată, așadar, un indiciu de natură intelectuală și lingvistică deopotrivă: în anii din preajma Unirii asistăm la geneza unui vocabular omogen al drepturilor și libertăților și care va trece în prima constituție modernă a României, la 1866. Comparația cu textele servind ca tipar originar, articolele 6 al Constituției belgiene și 16 al Constituției franceze de la 1791, relevă extensia fenomenului de aculturație juridică care precipită transplantul instituțional și greșa lexicală:

Constituția de la 1866: Art. 10. "Nu există în stat nici o deosebire de clasă. Toți Românii sunt egali înaintea legii și datori a contribui fărăosebire la dările și sarcinile publice. Ei singuri sunt admisibili în funcțiunile publice, civile și militare(...)"

"Hotărârile" Adunării ad-hoc din Moldova: "Egalitatea tuturor românilor înaintea legii. Așezarea dreaptă și generală a contribuțiilor, în proporție cu averea fiecăruia, fărăosebire. Accesibilitatea pentru toți Românii la funcțiile statului".

Proiectul de constituție al lui Barbu Știrbey din 1857:

Art. 1. "Românii sunt egali în fața legii".

Art. 2. "Ei sunt deopotrivă admisibili în funcțiile civile și militare, fiecare după cunoștințele speciale cerute pentru diferitele servicii (...)".

Art. 7. "Tot proprietarul unui imobil contribuie la sarcinile statului, în proporția averii sale."

"Manifestul" lui Barbu Catargiu către alegători din 1857:

"egalitatea înaintea legii,
contribuirea tuturor la sarcinile statului,
primirea tuturor în funcțiunile publice, după moralitatea și capacitatea lor".

Constituția Belgiei: Art. 6. "Il n'y a dans l'état aucune distinction d'ordres.
Les Belges sont égaux devant la loi; seuls ils sont admissibles aux emplois civils et militaires, sauf les exceptions qui peuvent être établies par une loi, pour des cas particuliers".

Constituția Franței de la 1791: Art. 16. "La loi doit être la même pour tous, soit qu'elle protège, soit qu'elle punisse. Tous les citoyens étant égaux à ses yeux, sont également admissibles à toutes les dignités, places et emplois, selon leur capacité et sans autres distinctions que celles de leur vertu et de leur talents".³⁴

La fel de semnificativă în ordinea cristalizării vocabularului constituțional modern este și preocuparea Adunării ad-hoc din Moldova de a reglementa relațiile dintre puterile în stat: o direcție a cărei relevanță în ecuația proiectelor constituționale autohtone nu mai e nevoie a fi subliniată. Mai mult decât oricare alt document precedent, "Hotărârile" Moldovei transcriu fără nici o doză de ambiguitate o exigență reperabilă în politogramele românești încă din jurul anului 1822 – separația puterilor în stat devine, odată cu formularea de la 1857, parte centrală în economia reflecției constituționale. Este reflexul unei receptări a dreptului public occidental care își va pune amprenta pe actul fundamental de la 1866.

Cu un deceniu aproape înainte de prima constituție modernă, opțiunile terminologice traduc familiarizarea cu genul de soluții secretate în spațiul occidental. "Despărțirea" puterilor executivă și legiuitoare, delimitarea puterii administrative de cea judecătorească sunt mărci lingvistice și conceptuale care dovedesc detașarea de paradigma Vechiului Regim și împlinirea legatului constituțional pașoptist, anume, "puterea executivă și judecătorească să fie despărțită în România, iar partea judecătorească să fie deplin neatârnată ... de puterea curat administrativă".

În linia asumării *patternului* parlamentar ce reprezenta idealul ultim al generației ce pune bazele statului român, simbolice sunt prevederile referitoare la răspunderea agenților puterii executive în fața camerei. Astfel, cum puncta și Tudor Drăganu, îndrumarea către parlamentarism este incontestabilă în momentul analizării hotărârilor votate, în integralitatea lor. Diarhia executivului, cu iresponsabilitatea șefului de stat și responsabilitatea cabinetului în fața Adunării reprezentative, prezente în textul votat de Divanul ad-hoc, sunt un indicator neechivoc al mutației care survenise în abordarea constituțională în epoca de după 1848, prin

³⁴ IOAN C. FILITTI, *Izvoarele constituției de la 1866*, p. 28.

translația operată de la regimul de Adunare către tiparul parlamentar³⁵. Mai mult decât atât, înscrierea între punctele adoptate a procedurii de punere sub acuzare penală a agenților guvernamentali, trimiși în judecată de Adunare, un tip de soluție evocând procedura de impeachment americană și similar tehnicilor pe care și alte constituții monarhice le posedau în actul lor fundamental, deschidea calea consacării, de data aceasta pe cale cutumiară, a principiului răspunderii politice solidare a cabinetului, într-o manieră similară celei de la 1866. Dincolo de premiza amintită, exigența responsabilității ministeriale era inclusă în setul de achiziții ale epocii:

19. Responsabilitatea miniștrilor în fața Adunării generale.

20. O lege specială, votată de Adunare în cea dintâi sesiune, va statornici Tribunalul însărcinat cu judecarea miniștrilor puși sub acuzare de Adunare.

21. Miniștrii osândiți în nici un caz nu vor putea fi iertați de șeful statului.³⁶

În descendența acelei linii de continuitate evocate până acum, "Hotărârile" Adunării moldovene reiterează o serie de exigențe referitoare la puterea judecătorească, esențiale în economia proiectelor constituționale și memoriilor precedând anul 1857. Se poate stabili o genealogie a punctelor de față, unele formulări amintind frapant de "Proclamația de la Islaz" sau de articolele constituției de la 1848, redactată de Mihail Kogălniceanu pentru Moldova. O precizare ca aceea conform căreia "comisii sau tribunale excepționale nu se vor putea înființa în nici un caz" va supraviețui ca element al ordinii de drept până în momentul instaurării totalitarismului. După cum un corolar al domniei legii, "supunerea fiecăruia numai la judecătorii prevăzuți de legi", se cere raportat la același efort de eliminare al arbitrarului etatic în materia administrării justiției. Ca un indiciu al maturizării de care aminteam, în "Hotărârile" de la 1857 reappare, în forma ei originară, soluția la care se opriese Mihail Kogălniceanu în "Dorințele partidei naționale", "inamovibilitatea judecătorilor. Modul se va hotărî prin o lege votată de Adunarea legiuitoare viitoare"³⁷.

Proiectul de constituție elaborat de Barbu Știrbey la 1857 și menționat de Ioan C. Filitti ca parte dintre izvoarele actului fundamental de la 1866 indică, cum menționam deja, larga difuzare a unui vocabular constituțional și impunerea unei paradigme legale, chiar și în spații intelectuale care nu erau marcate de amprenta pașoptistă.

³⁵ TUDOR DRĂGANU, *op. cit.*, p. 94.

³⁶ CRISTIAN IONESCU, *op. cit.*, p. 296.

³⁷ *Ibidem*.

Simbolică pentru diseminarea ideilor modernității este recurența în epocă a principiului egalității în fața legii, principiu care, așa cum a demonstrat examenul comparativ, este formulat într-o manieră de o similaritate frapantă în mai toate documentele și proiectele din preajma anului 1857.

Mai mult decât atât, un text precum cel redactat de fostul domnitor, prea puțin înclinat către concesii constituționale, receptează și transcrie normativ un set de exigențe subsumabile statului de drept. Nu este un accident faptul că proiectul său constituțional inserează, în capitolul referitor la "drepturile publice", o dispoziție în conformitate cu care "statul poate cere sacrificarea unei proprietăți pentru o cauză de interese public, constată legal, după evaluare și cu o indemnizație prelabilă".

O referință clară și lipsită de ambiguitate este cea privitoare la separația puterilor în stat – dacă ea nu este precis înscrisă în relațiile dintre executiv și legislativ, demarcația dintre puterea judecătorească și cea administrativă este parte din eșafodajul pe care mizează proiectul său societal:

Art. 56. Puterea judecătorească este distinctă de puterea administrativă: o linie de demarcație stabilită prin legi separă aceste două ordine.³⁸

Simptomatic, Barbu Știrbey era și autorul aceluia memoriu de la 1827 expunând racilele unui tip de organizare din care autoritatea de lucru judecat și separația dintre ramurile guvernământului erau cu desăvârșire absente. De aici, poate, și precizia cu care este creionat statutul puterii judecătorești în economia proiectului său constituțional, a cărui ambiție ultimă este aceea de a evacua din ordinea juridică arbitrariul etatic. Amprenta dreptului constituțional european este evidentă: dacă "Puterea judecătorească este exercitată de curți și tribunale", "hotărârile și judecățile se dau și se exercită în numele Prințului". Ierarhizarea instanțelor, începând de la tribunalele de conciliere și sfârșind cu Înalta Curte, este dublată de introducerea în setul de garanții a unor modalități vizând salvagardarea independenței justiției. Publicitatea ședințelor de judecată, motivarea hotărârilor, sunt parte a unei strategii de aclimatizare a soluțiilor occidentale la care va recurge și constituția de la 1866. Mai prudent este proiectul constituțional în momentul indicării precondițiilor impuse membrilor puterii judecătorești, prudență acompaniată de garantarea inamovibilității pentru judecători, ambele remedii fiind

³⁸ *Ibidem*, p. 301.

temperate de prerogativa recunoscută puterii executive de a suplini, prin numiri provizorii, pe membrii puterii judecătorești, în condițiile "imposibilității completării întregului personal cu oameni cu cunoștințele speciale cerute.":

Art. 62. Orice judecător, procuror sau grefier trebuie să fie doctor sau licențiat în drept și să fi făcut o stagiatură de cel puțin doi ani. Judecătorii sunt inamovibili și nu pot fi destituiți decât ca urmare a unui proces.

Semnificativ este proiectul constituțional de la 1857 prin maniera în care reconciliază sistemul reprezentativ, întemeiat pe votul cenșitar, cu tendința extinderii prerogativelor puterii executive, dimensiune care îl apropie, oricât de paradoxal, de "Statutul desvoltător" de la 1864, numitorul comun fiind identificabil și la nivelul formulării instituționale. Ioan C. Filitti avea dreptate să remarce importanța documentului în ceea ce privește tranșarea controverselor referitoare la modul de recrutare al membrilor Adunării reprezentative. Optând pentru un sistem monocameral, Barbu Știrbey se dovedește lipsit de ambiguitate în înlăturarea tipului de Adunare corporat în favoarea clasicei Adunări desemnate exclusiv prin votul cetățenilor activ politic.

Aici, soluția pe care o avansează la 1857 Barbu Știrbey va fi cea îmbrățișată de Convenția de la Paris și, cu minime modificări, de constituantă de la 1866. Sistemul colegiilor electorale este acompaniat de introducerea unui set de condiții necesare pentru atingerea calității de elector ("trebuie să fii indigen sau naturalizat legal, să dovedești deplina putere a drepturilor tale civile, să ai 25 de ani împliniți și să plătești o contribuție directă de 250 de piaștri pe an") și a celei de eligibil în cameră, acolo unde censul este ridicat la 1000 de piaștri pe an, iar vârsta minimă la 30 de ani. Ca un reflex al timpurilor în schimbare și evocând soluția de la 1866, "capacitățile" sunt actorii de prim rang în noul peisaj electoral, de vreme ce "dreptul de licență pentru exercitarea unei profesii, industrie, ramură de comerț, meșteșug sau meserie va conta în contribuțiile cerute pentru a fi ales sau alegător ajunge să dovedească că a efectuat plata de cel puțin un an, fără întrerupere".

Egalitatea în fața legii este dublată, ca și în cazul actului fundamental de la 1858, de separarea strictă a participanților la viața politică de ansamblul unei populații pasive electoral. Observația lui Ioan C. Filitti introduce în ecuație și linia de continuitate, vizibilă în conduita viitoare a elitei politice de după 1858:

Locul boierimii în conducerea statului l-au luat censitarii, reprezentați mai ales prin proprietarii rurali, și capacitățile, adică echivalentele de la noi ale burghezimii occidentale. Dar pe când acea burghezime se ridicase treptat, și prin muncă disciplinată și spirit de prevedere și se oțelise în lupta aprigă a concurenței, noua noastră clasă conducătoare era, în altă formă, tot aceea de mai înainte, cu aceleași deprinderi atavice. Iată de ce noul regim la noi continuat în atâtea privințe pe cel vechi. Cu această deosebire, că cel vechi nu se întemeia pe pretinsa "egalitate înaintea legii".³⁹

Incontestabil, regimul constituțional preconizat de Barbu Știrbey la 1857 evoca mai degrabă arhitectura celui de al doilea Imperiu decât pe cea a regimului parlamentar de după 1866. Și această latură transpare nu numai în incompatibilitatea dintre mandatul de parlamentar și calitatea de parte a puterii executive ("Miniștrii nu pot fi membri ai Adunării generale, această situație apare numai când sunt desemnați să aducă și să citească în ședință mesajele pe care prințul le adresează Adunării"), ci și în severa limitare a autonomiei camerei, prin prerogativa princiară de a numi anual pe președintele și vicepreședintele Adunării generale, dintre membrii camerei. Totodată, proiectul de la 1857 este important în măsura în care terminologia constituțională receptează bazele unui drept parlamentar, gândit ca o pavăză a independenței reprezentanților. Similitudinea dintre textul de la 1857 și amenajările de la 1858 și 1866 sunt evidente. Există o nuanță decelabilă în opțiunea autorului proiectului: inviolabilitatea parlamentară este privilegiată în defavoarea iresponsabilității politice:

Art. 54. Nici o constrângere corporală nu va putea fi exercitată contra unui membru al Adunării generale, în timpul sesiunii și în zilele premergătoare sau succesive.

Nici un membru al Adunării generale nu poate în timpul sesiunii să fie urmărit, nici arestat în domeniul penal, cu excepția flagrantului delict, după ce Adunarea generală a permis începerea urmăririi.

Dincolo de acele limitări ale marjei de manevră de care dispunea Camera în desemnarea conducerii sale, soluția de continuitate cu Vechiul Regim și tendința de concentrare a puterilor este vizibilă. Două texte, precum cele de la articolele 31 și 32, probează până la ce punct edificiul normativ este modelat prin intervenția reprezentanților, reprezentanți care sunt însărcinați, ca în întreg spațiul constituțional occidental, cu adoptarea bugetului. Exigența centrală a taxării cu reprezentare era un element privilegiat în strategia de reformare a elitelor, din jurul anului 1857:

³⁹ I. C. FILITTI, *Viața politică a Țării Românești și Moldovei*, p. 839.

Art. 31. Adunarea generală discută și votează proiectele de lege. Ea decide legea conturilor și votează bugetul. Toate cheltuielile statului trebuie să fie cuprinse în buget și în conturi.

Art 32. Orice lege trebuie discutată și votată liber de către majoritatea Adunării generale și supusă acceptării prințului.

După votul exprimat pentru fiecare articol separat, Adunarea generală trece la votarea întregului ansamblu al proiectului de lege. Convențiile de comerț încheiate de guvern nu au efect decât după ce au primit asentimentul Adunării generale.

Aminteam de reconcilierea dintre principiul reprezentativ și preeminența executivului în raport cu puterea legislativă. Structurată în acord cu canonul modernității constituționale, viziunea lui Barbu Știrbey de la 1857 mizează pe un guvernământ de specialiști care să asiste pe monarh în opera de administrare. Căci profilul prințului care "guvernează prin intermediul miniștrilor, al Consiliului de Stat și al Adunării generale" este cu dificultate superpozabil peste cel al unui monarh constituțional. Atribuindu-i exclusiv inițiativa legilor, recunoscându-i "dreptul de a declara starea de asediu într-una sau în mai multe localități", oferindu-i abilitarea constituțională de a avea "singur inițiativa legilor" și "de a aproba și promulga legile", proiectul de la 1857 nu mizează pe un rol limitat și decorativ al monarhului. Dimpotrivă. Nu este mai puțin adevărat că terminologia pe care fostul domnitor o pune în circulație este una în mod evident tributară paradigmei modernității constituționale și absența recursului la arhaisme precum "pravilă" este în sine un act relevant, după cum preluarea unui concept precum cel de "listă civilă a prințului" traduce efortul de raliere la exigențele domniei limitate. De asemenea, dacă statutul său nu este explicit unul de persoană sacră și inviolabilă, se inserează, ca un indiciu al constituționalismului embrionar, principiul conform căruia "miniștrii sunt responsabili fiecare de actele care privesc în special propriul departament".

Acolo unde viziunea lui Barbu Știrbey se întâlnește cu cea a autoritarismului cezaric bonapartist este în punctul în care proiectul instituie, anticipând soluțiile românești de la 1863 și 1864, un Consiliu de Stat, cu atribuții de asistență legislativă⁴⁰. Specializarea muncii de elaborare normativă se intersectează cu tendința de evacuare din spațiul deciziei a reprezentanților aleși. Similitudinile cu tipul de cadru imaginat de Alexandru Ioan Cuza sunt frapante: numit de domnitor, Consiliul de

⁴⁰ A se vedea PAUL NEGULESCU, GH. ALEXIANU, *Tratat de drept public*, I, Editura Casa școalelor, București, 1942, pp. 218—220.

Stat acționează, în primul rând, ca organ auxiliar însărcinat cu prepararea proiectelor legislative și a regulamentelor administrației publice. Rolul său este de a prezenta și susține "proiectele de lege" în fața Adunării generale, prin intermediul a doi sau trei membri ai săi, "desemnați de fiecare dată de către prinț și care vorbesc în numele său". Proiectele de legi gândite de departamente sunt avizate de Consiliul de Stat:

Art. 27. Proiectele de lege, reglările de conturi, ca și cele de administrație publică, pregătite de diferite departamente ministeriale, sunt prezentate Prințului care la adresează Consiliului de Stat.

Există, cel puțin schițată, în arhitectura etatică preconizată de Barbu Știrbey și o direcție implicând angajarea Consiliului de Stat în materia contenciosului administrativ și a arbitrajului conflictelor între autoritatea administrativă și cea judiciară, laturi de activitate care îl disting indubitabil de un consiliu legislativ modern pur și simplu. Căci un "decret organic va constitui Consiliul de Stat și va determina modul de tratare al consilierilor, ca și atribuțiile și tratamentul avocaților însărcinați cu petițiile și a auditorilor atașați la Consiliul de Stat"⁴¹. Că în relația dintre legislatori și Consiliul de Stat, proiectul privilegia, anticipându-l pe Alexandru Ioan Cuza, organismul de specialitate, corpul de tehnicieni, o dovedește traseul pe care un amendament propus de deputați îl urma, după formularea sa. Ne aflăm, în prezența unei soluții constituționale, ce face apel la un set de lexeme familiare, prin care dreptul de amendare al legislației este sever limitat, dacă nu anulat complet, prin naveta imaginată și dreptul de veto implicit rezervat Consiliului de Stat:

Art. 50. Orice amendament provenit de la unu sau de la mai mulți membri este remis președintelui Adunării și trimis prin el comisiei însărcinate cu examinarea proiectului de lege. Autorii amendamentului au dreptul de a fi audiați în Comisie.

Art. 51. Amendamentul adoptat de comisie este transmis Consiliului de Stat de către Președintele Adunării și este o amânare la raportul comisiei până ce Consiliul de Stat va fi deliberat. Comisia poate delega unul sau doi din membri săi pentru a a face cunoscut Consiliului de Stat motivele care au determinat votul său.

Art. 51. Dacă avizul Consiliului de Stat este favorabil sau dacă o nouă redactare admisă la Consiliul de Stat este adoptată de către Comisie, textul proiectului de lege care urmează a fi discutat în ședința publică va fi modificat în conformitate cu noua redactare aprobată.

⁴¹ CRISTIAN IONESCU, *op. cit.*, p. 299.

Dacă acest aviz este nefavorabil, sau dacă noua redactare admisă la Consiliul de Stat nu este adoptată de comisie, amendamentul va fi considerat neacceptat.

Încheind acest cerc al reflecției constituționale, emblematic pentru mutațiile din imaginarul politic autohton, proiectul își construiește și mecanismul de revizuire, mecanism a cărui prezență este supremul indicator al gradului de maturizare legal. Există, astfel, o limitare temporală, "Modificările, bazate pe experiență și cerute de necesitățile reale ale populației, pot fi aduse dispozițiilor prezentei constituții la interval de 12 ani", dar este detectabil și un accent plasat pe rigiditatea constituțională, rigiditate asigurată prin intermediul majorității calificate și aprobărilor succesive, anticipând rigiditatea constituției de la 1866:

Modificările aduse constituției trebuie să fie votate de două ori de legislaturi consecutive convocate în cursul unui an și ele trebuie să fie acceptate de fiecare dată de o majoritate de două treimi a membrilor Adunării generale.⁴²

Epoca din preajma Unirii împinge în prim plan acea preocupare de renova un cadru etatic perceput ca principal obstacol în calea modernizării și sincronizării. Dacă ținta pare aceeași, remediile instituționale sunt extrem de diferite și clivajul dintre conservatori și liberali este evident și prin raportare la opțiunile constituționale, opțiuni modelate de un tip particular de poziționare în spațiul public. Alături de vocile pașoptismului, revenite din exil, sunt prezente și expresiile direcției conservatoare, preocupate de a salvagarda un primat al elitei. Alături de Barbu Știrbey, care privilegiază mecanismul censitar, menit a distinge pe cei activi politic de restul populației, este decelabilă și soluția pe care o preconizează la 1857 Barbu Catargiu, soluție bicamerală și aristocratică în egală măsură.

Proiectul său de reprezentare națională, elaborat în franceză și recuperat de Ioan C. Filitti, este semnificativ în măsura în care stabilește o corelație între aristocrație – "les grands boyards" – și Camera superioară, corelație care poate fi explicată și prin tendința anglofilă a multora dintre liberalii moderați și conservatori. Organizarea politică este destinată să sancționeze constituțional preeminența unei boierimi care acoperă, în fapt, o meritocrație autohtonă, pentru că "la grande boyarie représente les officiers généraux, les grand dignitaires de l'état". Regenerarea elitei aristocratice implică deschiderea ei către "capacități", astfel încât sângele proaspăt al stării a treia să oxigeneze un corp pe cale

⁴² *Ibidem*, p. 302.

de a se fosiliza. Reperul care este identificabil în filigranul textului este cel al aristocrației engleze, destinată prin calități și selecție să constituie bazinul de recrutare al guvernaților:

On ne devrait pas, cependant, se borner à la classe des employés, mais il faudrait appeler dans le corps des grands boyards les grandes positions acquises dans la carrière de l'industrie, du commerce, de l'enseignement public et les grandes illustrations des familles ce serait encore l'exemple du passé. On conserverait ainsi le principe constitutif de la boyarie, conforme à nos traditions, en le fortifiant avec des nouveaux éléments qui font la vie des sociétés modernes⁴³.

Opoziției determinate a familiei politice liberale față de instituția Camerei superioare îi corespunde, în oglindă, o accentuare a manierei aristocratice de recrutare a Senatului. Denumirea pentru care optează Barbu Catargiu va fi una destinată unei cariere prodigioase, dar ceea ce diferențiază imaginea acestei Camere superioare de Senatul imaginat la 1866 este, dincolo de baza de recrutare sensibil diferită, și competențele atribuite. Regăsim aici aceeași influență a modelului constituțional francez de la 1852 care își va pune amprenta pe proiectul de la 1863 și pe actul fundamental de la 1864, inclusiv funcțiunea camerei superioare de gardian al constituției. După cum esențială în economia reflecției constituționale a corifeului conservator este plasarea Senatului într-o poziție supraordonată în raport cu Adunarea deputaților, prin acordarea dreptului de inițiativă legislativă maturului corp:

Les grands boyards formant dès lors une classe à part, comme par le passé, mais intelligente et supérieure, aurait ses représentants dans un sénat, qu'elle nommerait exclusivement et qui serait renouvelé tout le six ans par le tiers.

Les ministres en fonctions et les évêques feraient partie du sénat et le fils aîné du prince en serait membre de droit, et prendrait part à ses délibérations une fois arrivé à sa majorité.

Le sénat aurait pour attributions d'élaborer inclusivement tous le projets de loi que le gouvernement voudrait présenter à l'acceptation de l'assemblée des députats il pourrait adresser au gouvernement des rémontrances sur des abus du pouvoir, ou sur des violations de la constitution. Le sénat seul recevrait aussi des petitions de la part des particuliers. Le président du sénat serait nommé par le prince pour chaque session. Le vice-président et les autres membres du bureau, seraient nommés par le sénat lui même.⁴⁴

Proiectul constituțional de la 1857, structurat mai degrabă ca un vechi memoriu aristocratic decât ca un text constituțional, în sensul unor

⁴³ IOAN C. FILITTI, *Proiecte inedite de reforme din vremea Unirii Principatelor*, București, 1936, p. 14.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 15.

Mihail Kogălniceanu sau Barbu Știrbey, transcrie efortul de a căuta un compromis între decupajul corporat al națiunii și sistemul reprezentativ clasic, astfel cum se va aclimatiza în spațiul autohton. Adunarea deputaților, emanație a consiliilor districtuale, cu o capacitate redusă de acțiune – vota proiectele de legi întocmite de Senat, fără posibilitatea de amenda unilateral proiectul dezbătut, cu dreptul de a înainta cererile consiliilor districtuale – răspundea acestei nevoi de a reflecta o prezență a stărilor tradiționale, prin intermediul însuși al manierei de recrutare: "L'assemblée des députés aurait sa base dans les conseils généraux des districts et serait élue par ces conseils, parmi les membres pris dans leur sein. Une pareille assemblée répondrait parfaitement à notre rôle, et à notre position modeste. Elle serait composée des hommes pratiques, mêlés aux intérêts réels du pays".

Decupajul pe "statuti" era transferat acelor consilii districtuale pe care viziunea lui Barbu Catargiu miza, ca pe un laborator de educație politică, acționând, în egală măsură, ca un filtru intermediar în efortul de recrutare al reprezentanților. Era acesta un sistem complicat, cu alegeri în două grade, al treilea grad fiind cel în care consilierii districtuali desemnau prin vot pe deputați. La nivel provincial, decupajul corpului electoral evocă izbitor pe cel al Adunărilor de stări, aici proprietatea întâlnindu-se cu capacitățile cărora li se rezervă un colegiu distinct. Capacitățile sunt identificate în maniera deja tradițională a politogramei autohtone – "le corps enseignant, les avocats et les médecins," membrii camerelor de comerț. Reprezentarea ar fi plasată pe baze largi, în acord cu doleanțele Divanurilor ad-hoc, iar Adunarea ar fi dominată de oameni politici de ordine, interesați în pacificarea societății. O modalitate de armoniza, în spiritul epocii, decupajul corporat și paradigma reprezentativă. Demarcarea față de liberali survenea în momentul limitării celor chemați să participe, într-o formă sau alta, la exercițiul politic:

Ces conseils seraient nommés par tous les propriétaires du district possédant une propriété rurale de 200 pognes au minimum, par les fermiers tenant en ferme des propriétés des cinq cents ducats minimum de fermage, par les négociants de la première et la deuxième classe, par les prévôts des corporations industrielles, et par les prévôts des maziles et des neamuri.⁴⁵

⁴⁵ *Ibidem*, p. 16.